

- 19 Ld. 15. jegyzet – 4–5. p.
- 20 Ismertetőt (szerző és cím nélkül) Magyar Könyvszemle 1937. (LXI) – III. füzet – 347. p. – (A. M. = Asztalos Miklós – cím nélkül) Magyar Könyvszemle 1938. (LXII) – I. füzet – 82. p. – Asztalos Miklós: Beszámoló a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete által rendezett második könyvtárosképző tanfolyamról. In: A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve II. 1937–1938. Szerk. Bisztray Gyula Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1938. 73–78. p.
- 21 Ld. 3. jegyzet – 55. p.
- 22 OSZK Kézirattár, Fond. 45/18 – hivatkozás Haraszthy Gy. hivatkozásából átvéve.
- 23 Ld. 3. jegyzet – 55. p.
- 24 Ld. 3. jegyzet – 56. p. – OSZK Kézirattára, Fond 45/B – Haraszthy Gy. hivatkozásából átvéve.

Ásványi Ilona

A zirci műemlékkönyvtár 60 éve az Országos Széchényi Könyvtár gondozásában¹ 1953–2013

A zirci apátságot 1182-ben III. Béla király alapította. A középkori monostor a XIII–XIV. században élte virágkorát, majd fokozatos hanyatlásnak indult, később a török hódítás miatt teljesen elnéptelenedett. Középkori könyvtára és irattára megsemmisült. Csak a XVIII. század elején alapították újra a sziléziai Heinrichauból érkezett szerzetesek egy teljesen új épületben; annak szekularizálása után, 1814-ben nyerte el a függetlenségét. A XVIII. század végétől a ciszterciek fokozatosan bekapcsolódtak a magyar oktatásba, 1912-ben már öt gimnáziumot működtettek: Egerben, Pécsen, Baján, Székesfehérváron, Budapesten. A rend munkássága töretlen a II. világháború végéig, amikor is a zirci könyvtár állománya meghaladta az 50 ezer kötetet.

1945-ben a gazdátlanul maradt, ún. veszélyeztetett gyűjtemények hatósági őrzetbe vételére állították fel az Elhagyott Javak Kormánybizottságát, amely 1948-ig működött. A testület többek között célul tűzte ki „*a háborús viszonyok és elhurcolások következtében elhagyottá vált ház- és földbirtokok, ipari és kereskedelmi vállalatok, lakások, lakberendezési tárgyak, jogosítványok, stb. lehetőbiztosítását, üzembe helyezését, fenntartását és felügyeletét, a károsult személyek részbeni kárpótlását, munka- és jogviszonyuk rendezését*”. Így több főúri kastéllyal került kapcsolatba, amelyek jelentős könyvtárakkal rendelkeztek. Ezek közül a keszthelyi Festetics-gyűjteményt 1948-ban átadta az Országos Széchényi Könyvtárnak.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 34. számú törvényerejű rendelete értelmében a bencések, a piaristák, a kapisztránus ferences és a Szegény Iskolánövérsek rendje kivételével az összes magyar szerzetesrendet megszüntették. A szerzeteseknek három hónapot biztosítottak rendházuk elhagyására. Ez a ciszterci rend részéről 191 örökfogadalmat tett szerzetest, valamint 47 növendéket és noví-

ciust érintett. Zircen október 26-án jelent meg az a bizottság, amelynek az apát, Endrédy Vendel átadta a monostor épületét. A megszüntetett rendek ingó és ingatlan vagyona az államé lett, könyvtáraik és levéltáraik mint egységek megszűntek. A zirci apátság könyvtára őríztenül maradt.

Az 1948. évi XVIII. törvény alapján állami tulajdonba vett magán, testületi és intézményi könyvanyag begyűjtését az 1949-ben felállított Országos Könyvtári Központ kezdte meg, és zömében 1952-ben fejezte be. A szervezet munkáját Horváth Viktor így jellemezte:

„Tárgyilagosan megállapítva a könyvtári anyagnak az a csak milliókban és tonnákban mérhető átvétele, amit ma utólagosan az OKK által végzett »begyűjtés«-nek nevezünk, előre el nem képzelhetően »máról holnapra« alakult ki. Itt szervezett, átgondolt, személyi és dologi feltételeiben előkészített munkáról beszélni, vagy ilyen valamit csak feltételezni is, az abszurditás határát súrolná.”²

1950-ben a rendházak megszüntetésével újabb könyvtárak kerültek állami tulajdonba. Az egykorú feljegyzések szerint a rendházakat még azok hivatalos átvételével egyidejűleg (magától értetődően a könyvtári anyag elszállítása előtt) állami intézmények, nem ritkán hivatalok részére utalták ki vagy adták át azonnal, így a könyvtárak anyagát rendszerint egy-két zárható helyiségbe hordták össze vagy ideiglenes elhelyezésre más helyre szállították át. Ezekben a tájraktárakban 1952 végére a becslések szerint 1 363 000 kötet halmozódott fel. Hogy az állami tulajdonba vett szerzetesi gyűjtemények eredeti helyükön maradjanak, az adott időszakban csak két esetben volt lehetséges; a zirci és a gyöngyösi bibliotékát nyilvánították védetté, majd 1953-ban adták az OSZK kezelésébe műemlékkönyvtárként. Így tehát a nemzeti könyvtár a keszthelyivel együtt három vidéki könyvtár felelőse lett.

A Zircen talált állapotok elszomorítóak voltak. A könyvanyag, a katalóguscédulák nagy része ömlesztve, illetve szétszórva. A felszerelési tárgyak jórészt hiányoztak. A könyvek nagy része kenyérbogárral volt fertőzött. Az épületrész elhanyagolva, beázások szinte mindenütt. Az állapotok megértéséhez szükséges a visszatekintés. A zirci könyvtár az apátsági épület második, legfelső emeletén található. A II. világháború vége felé, 1944 őszén – egy könyvben talált bejegyzés szerint – a nagyterem értékesebb könyveit a földszintre kerültek a légi veszély miatt. Az intézkedés előrelátó volt, mert december 23-án egy Focke Wulf 190 típusú német vadászpilóta-gép kényszerleszállást akart végrehajtani, és eközben a Nagyterem északi oromfalába ütközött. Az ütközés következtében a gép darabokra szakadt, motorja a terem padlójára zuhant. A szétfreccsent forró olajtól tüzek keletkeztek, amit ugyan rövid idő alatt sikerült eloltani, de az épületben és a berendezésben komoly károk keletkeztek. Az itt maradt könyvállománynak csak kis része rongálódott meg, nem is a tűz által, hanem az olajszenyeződés következtében. Közvetlenül a háború után sor került a tetőzet és a boltozat helyreállítására. 1945 tavaszán szovjet katonák három teherautónyi könyvet vittek el a monostorból ismeretlen helyre, állítólag a csepeli papírgyárba. A rend földjeit 1945-ben, iskoláit 1948-ban államosították. Zircen viszonylag békés a helyzet 1950 júniusáig, amikor 500 apácát internáltak Zirc-re. Az ellátásuk nagy nehézségekbe ütközött, és közben még szeptember 7-én a

felosztás előszeleként, megkezdte a belügyminisztérium által létrehozott bizottság a leltározást is. A könyvek egy részét azonban meg tudták menteni, mert a leltározás során a könyvtári anyagot egyszerűen csak lemérték. Ezért a leltározás végeztével, szeptember 25-étől kezdve a szerzetesek egyes értékes könyveket értéktelenekre cseréltek, és személyi holmiként magukkal vitték. Ahogy már jeleztem, október 26-án az apát is elhagyta Zircet. A rend megszűnése után a monostor gazdái és funkciói gyorsan változtak. Először kaszárnya, majd szociális otthon lett, végül a Munkaerőtartalékok Hivatala kapta meg az országból toborzott vándorok képzése és elhelyezése céljára. A könyvtár teljesen őrízetlen volt, falbontással többször is behatoltak a területére és számos könyvet elvittek. Borsa Gedeon – aki a Könyvelosztó részéről járt a helyszínen – szerint főleg a XIX–XX. századi magyar nyelvű szépirodalmi és ismeretterjesztő anyag ritkult meg. Ezek lehetnek a magyarázatok arra, hogy a könyvtár anyaga a háború után nem került rendezésre, kimondottan szerencsés körülmény, hogy a gyűjtemény fenntartója az OSZK lett.

A nemzeti könyvtár feladata lett a gyűjtemény rendezése, visszaállítása, gondozása és funkciójának megtalálása. A könyvtár három helyiséget foglalt magában: az intarziás berendezéséről híres nagytermet, a XIX–XX. század fordulóján elkészített egyszerűbb tölgyfa bútorzatú kistermet, valamint egy olvasóteremnek és egyben irodának használt termet. A könyvtár legelső barokk berendezése a nagyterem galériáján állt szétbontva. V. Waldapfel Eszter, az OSZK főigazgató-helyettese szerint a könyvállomány használata kétséges. Így ír erről:

„Zirc lakosságának egyre sürgetőbb kívánsága, de a valóban gazdag könyvtár felhasználása is indokolták azt, hogy megnyitását tovább ne halasszuk, annak ellenére, hogy Zirc lakosságának tényleges igényeit ez a könyvtár nem fogja kielégíteni, illetőleg megfordítva, ma még Zircen nem elég nagyszámú az az értelmiség, amelyik ezt az elsősorban tudományos jellegű könyvtárat valóban használni tudja.”³

Ezért tervezik egyrészt, hogy mint muzeális látványosságot megnyitják, hogy „bakonyvidéki tájjellegű és könyvtörténeti állandó, valamint alkalmi kiállításokkal” szolgálja az idegenforgalmat. Másrészt az anyag teljes rendezése katalógizálása után az állományt bevonva a könyvtárközi kölcsönzésbe, az OSZK központi állományát szeretnék tehermentesíteni.

1955-ben meg is nyitják a könyvtárat az idegenforgalom számára, de megkezdik az olvasószolgálati tevékenységet is. Az ünnepélyes megnyitás alkalmával vette fel Zirc leghíresebb szülöttének, Reguly Antalnak a nevét. A felújítási munkálatokat a könyvtár első vezetője, Boros György irányította: visszaállította a raktári rendet, megszüntetette a beázásokat, biztosította a biztonságos látogatóforgalom elemi feltételeit. Az állományból ekkor került a kéziratos anyag, köztük tíz kódex az OSZK Kézirattárába tartós letétként. A könyvtár törzsállományának gyarapítását lezárták.

1957-ben sor kerül a könyvtár gázzal való fertőtlenítésére a kenyérbogár-fertőzés megszüntetése érdekében. Az OSZK szervezésében megtörténik a kisterem tartozása, földemcseréje, a fölépcsőház kifestése. 1964-ben Keresztury Dezső szervezésében kiállítás nyílik a könyvtár folyosóján Reguly Antaltól. Eredetileg alkalmi kiállításnak készült, de népszerűsége miatt állandóvá vált. 1966-ban a kisterem

födémszerkezetében könnyező házigomba-fertőzés jelentkezik. Ez a tetőszerkezet újabb cseréjét, a falak és a berendezés fertőtlenítését követeli meg. A feltárások során kiderül, hogy a fertőzés a Nagytermet is elérte. Ezért sor kerül itt is a gombamentesítésre, egyben befejezik a háborút követő helyreállítást is. Hatalmas munkáról van szó, hiszen a faberendezés egész északi falát lebontották, az intarziákat leválasztották róla, fertőtlenítették, majd újjáépítették az egész szerkezetet. A munkálatok alatt befejezték a háború után elkezdett helyreállítást, az intarziás parketta sérült felületét pótolták, kifoltolták a szilánksérüléseket, de a fertőzött falrészek vakolatát is el kellett távolítani, majd fertőtlenítés után az eredeti festését visszaállítani. A munkálatok 1966 és 1970 között folytak. Az ünnepélyes átadás alkalmából látogathatóvá tették a könyvtár kistermét is, ahol egy, az állományból összeválogatott könyvtörténeti kiállítás kapott helyet.

1967. november 23-án sor került egy olyan könyvanyag felderítésére, amit a szerzetesek közvetlen az államosítás előtt falaztak el az épület földszintjén egy lépcső alatt. Ösnyomtatványok, RMK anyagok és más ritkaságok kerültek az üregbe rendkívül gondos csomagolásban, aminek köszönhetően a művek eredeti állapotukban kerültek elő. Az elrejtett könyvek előkerülésének körülményei máig tisztázatlanok, a kibontáskor felvett jegyzőkönyv nincs meg. A feltárás után a könyvek jelentős részét Budapestre szállították vizsgálat és restaurálás céljából, majd visszakerültek Zircre.

Kovács József, a könyvtár akkori vezetője számolt be a könyvtár tevékenységéről. Főfunkcióként a könyvtár és a hozzá kapcsolódó kiállítások bemutatását nevezte meg, tehát tulajdonképpen az idegenforgalom kiszolgálását. Az olvasószolgálati tevékenységről megjegyzi, hogy „*méretét tekintve nem nagy*”, főleg helytörténeti és művelődéstörténeti kutatásokat folytatnak az érdeklődők. A feltártságot nagyjából teljesnek tartja, hiszen raktári és szerzői betűrendes katalógus áll a használók rendelkezésére. Ezek, mert a cédlák különböző időben készültek, beosztásra egységesek, ám minőségük eltérő, sok pontatlanságot tartalmaznak. Ezért az egyik feladatként a rekatalogizálást jelöli meg, de ennek határt szab az, hogy a látogatóforgalom-ellátást is a könyvtárosok végzik idegenvezetőként, ami nagy leterheltséget jelent számukra. 1955-ben a megnyitáskor 13 ezren, 1970-ben a felújítások után 22 ezren, 1980-ban 68 ezren, 1984-ben 89 ezren keresték fel az intézményt. A nehézségeket részfoglalkozású kiegészítő munkaerővel oldották meg, pedig szükséges lett volna a három munkatárs mellé egy negyedik alkalmazása.

Haraszthy Gyula 1973-ban írt cikkében⁴ az OSZK-ba integrálódott műemlék-könyvtárak bemutatása során három alapvető feladatot sorolt fel:

1. megőrzés, gondozás, bemutatás;
2. kutatások támogatása;
3. az adott régióhoz köthető helytörténeti anyag gyűjtése.

Ez utóbbit Zirc esetében a Bakony, a Balaton anyagának beszerzésében, valamint ciszterci szerzők munkáinak és a rendre vonatkozó irodalom gyűjtésében jelölte meg. A könyvtár vezetése is fontosnak érezte ezt, így ekkortól datálható a helytörténeti gyűjtemény megszervezése. Fontos változást hoz a bibliotéka életében, hogy 1972-ben megalapítják a Bakonyi Természettudományi Múzeumot. Miután a múzeum 1978-ban leköltözött az apátsági épület első emeletére, a műemlék-könyvtár megkapta korábbi helyiségeit a második szinten, ahol irodát és olvasóter-

met alakítottak ki. A megüresedő teremben pedig elkezdték a barokk bútorzat felállítását, polcainak feltöltését. A munka nagyon lassan haladt, csak 1986-ban fejeződött be.



Nagy kár érte a műemlékkönyvtárat 1985. november 24-e éjjelén, amikor az intézménybe – az épület restaurálására felállított állványzaton felmászva – betörték. A tettesek három értékes könyvet tulajdonítottak el:

1. a Schedel-krónika latin nyelvű változatát,
2. a Thuróczy-krónika augsburgi kiadását,
3. Matthias Quadus Fasciculus Geographicus 1608-as kiadását.

Az elkövetőket elfogták, de csak két kötet találtak meg, a Thuróczy-krónika címlap nélkül került vissza Zircre, a Schedel-krónika erősen megcsontított állapotban pedig itt az OSZK-ban lappang. A Quadus-műnek teljes egészében nyoma veszett. A műemlékkönyvtárat az eset hatására szerelték fel rácsokkal és riasztóberendezéssel.

A rendszerváltozás után, az egyházi kárpótlás keretében a szerzetesrendek visszakapták rendházaikat a könyvtárakkal együtt. Gyöngyösön a ferences rend jelezte, hogy működtetni is maga kívánja, így az OSZK kivonult onnét. Zirc esetében – Hervay Ferenc Levente közreműködésével – szerződést kötött a ciszterci rend és a nemzeti könyvtár 1993-ban, ennek értelmében a működtetését továbbra is az OSZK látja el. Így egyetlen műemlékkönyvtára maradt az OSZK-nak, hiszen a keszthelyi már korábban a helyi önkormányzat kezelésébe került.

Kovács József 1991. évi halála után a könyvtár vezetését Urbán Gusztávné vette át, aki folytatta elődei munkáját, és elsősorban az idegenforgalom ellátása mellett a könyvtár állapotának megőrzésére törekedett. A látogatóforgalom az évek során folyamatosan csökkent, napjainkban 13 ezres szám körül van évenként. Ennek

okát a megváltozott utazási szokásokban, valamint az anyagi lehetőségek romlásában kell keresni. Az OSZK, valamint a műemlékkönyvtár vezetése jó kapcsolatot ápol a szerzetesekkel, akik Hervay Ferenc Levente gyűjteményére alapozva egy új könyvtárat is alapítottak, benne a legfrissebb teológiai, történeti és földrajzi szakirodalommal.

A műemlékkönyvtár 1998-ban kapta első számítógépét az adminisztrációs feladatok ellátására. A katalogizálás továbbra is hagyományos cédulákon történt. Az első adatbázis 2003-ban érkezett, amelynek rekordjai 2007-ben kerültek át a Corvina Integrált Rendszerbe, amit jelenleg is használ az intézmény. Közel 3000 rekord készült el a régi könyves állományból, míg a helytörténeti anyag teljes feldolgozása megtörtént. 2007 óta évente rendszeresen szervezünk időszakos kiállításokat, sőt 2008-ban sikerült egy mini konferenciát is tartani. Hosszú restaurálás után visszerültek a könyvtár két XVII. századi glóbusza is Zircre. Barokk termünkben többször tartunk ismeretterjesztő előadásokat, alkalmanként 30–50 érdeklődővel. Elin-dítottuk a múzeumpedagógiai foglalkozásokat a könyv- és nyomdászattörténet témaköreiben. A könyvtár főállású alkalmazottainak száma négyre emelkedett.

A Zirci Ciszterci Apátság főhomlokzata és udvara egy turisztikai pályázat keretében újult meg 2013-ra. A projekt keretében sor került egy látogatóközpont kialakítására is, ahol a ciszterciek magyarországi történetét bemutató kiállítást helyeztek el. A látogatók így teljesebb képet kaphatnak az apátságról, amelynek természetes része az OSZK gondozásában működő bibliotéka.

JEGYZETEK

- 1 Munkám alapját Kovács József kéziratos feljegyzései szolgáltatták.
- 2 Horváth Viktor: Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon (1949–1960). In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974–1975. Bp. 1978. 235. p.
- 3 V. Waldapfel Eszter: Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1958. 30. p.
- 4 Haraszthy Gyula: Műemlékkönyvtárak az Országos Széchényi Könyvtár gondozásában. = Könyvtári Figyelő, 1973. 3. sz. 306. p.

Németh Gábor